

Dr. G. (Gercoline) van Beek

Senior onderzoeker binnen het Kenniscentrum Sociale Innovatie van Hogeschool Utrecht op het gebied van schulden, criminaliteit en dakloosheid.

NIEUWE WERKWIJZER BIEDT PROFESSIONALS HANDVATTEN VOOR BEGELEIDING VAN EX-GEDETINEERDE PERSONEN MET SCHULDEN

Samen werken aan een schuldenvrije herstart

Veel cliënten die in aanraking komen met justitie hebben schulden. Deze schulden ontregelen het leven en zorgen voor veel stress. Ze belemmeren bovendien re-integratie en kunnen het risico op terugval in delictgedrag vergroten. (Forensisch) sociaal professionals missen echter veelal handvatten om mensen die in aanraking komen met justitie adequaat te ondersteunen bij schulden. Samen met de NVVK ontwikkelde Gercoline van Beek, als onderzoeker vanuit Hogeschool Utrecht, daarom een werkwijzer die deze professionals ondersteunt bij het begeleiden van deze specifieke doelgroep. Daarmee is de werkwijzer een mooi voorbeeld van hoe onderzoek kan leiden tot toepasbare handvatten en hoe een integrale aanpak rond schulden écht mogelijk is.

Schuldenproblematiek onder (ex-)gedetineerde personen is groot

Veel mensen die in aanraking komen met justitie hebben schulden. Zo liet eerder onderzoek zien dat circa 80% van de reclasseringscliënten problematische schulden heeft en dat bijna alle reclasseringscliënten kampen met financiële problemen (Van Beek, 2022). Ook de nazorgmonitor van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (WODC), het kennisinstituut van het ministerie van Justitie en Veiligheid, laat keer op keer zien dat een groot deel van de mensen die uitstromen uit detentie schulden heeft; zo'n 66% in 2024 (Berghuis et al., 2024). Professionals die mensen die in aanraking komen met justitie begeleiden, zien in de praktijk dat bijna alle cliënten kampen met financiële problemen. Zelfs bij de enkeling voor wie dat niet geldt, spelen financiën wel een rol, bijvoorbeeld omdat zij moeite hebben met het houden van financieel overzicht, op volwassen leeftijd worden onderhouden door hun ouders en dus niet financieel zelfredzaam zijn of hun inkomstenbron onduidelijk is en er een vermoeden is van illegale inkomsten. De omvang van de schuldenproblematiek onder mensen die in aanraking komen met justitie is dus groot. In veel gevallen is de schuldsituatie ook dermate complex dat mensen er zonder hulp niet uit komen (Van Beek, 2022).

Schulden hebben veel impact op het leven

Professionals zien in de praktijk regelmatig dat de vooruitgang die ze met hun cliënten boeken op verschillende leefgebieden, zoals het vinden van huisvesting en werk, opbouwen van relaties en toeleiden naar zorg, teniet

wordt gedaan door complexe schuldsituaties waarin cliënten verkeren. Schulden hebben veel impact op het leven van mensen. Ze veroorzaken namelijk veel gevoelens van stress, schaamte, frustratie en verlies van autonomie, ontregelen het leven, en zorgen ervoor dat mensen het gevoel hebben dat hun leven 'on hold' staat. Mensen stellen soms belangrijke levenskeuzes – zoals het krijgen van kinderen of het kopen van een huis – uit vanwege het gebrek aan geld. Bovendien zorgen schulden ervoor dat mensen in een 'overlevingsmodus' gaan. Ze zijn meer bezig met hoe ze vandaag doorkomen dan hoe ze het einde van de maand halen, laat staan dat ze kunnen nadenken over de langere termijn. Schulden hangen ook sterk samen met problemen op andere leefgebieden, zoals gebrek aan werk of huisvesting, verslaving, en mentale en fysieke gezondheidsproblemen (Van Beek, 2022).

Samenhang schulden en delictgedrag

Schulden belemmeren niet alleen re-integratie. Er is ook een sterke relatie tussen schulden en delictgedrag. Delictgedrag verhoogt het risico op financiële problemen en financiële problemen vormen op hun beurt een risicofactor voor delictgedrag. Sterker nog, financiële problematiek is een belangrijke voorspeller voor terugval in delictgedrag. Cliënten met schulden hebben dus een groter risico op recidive (11% na één jaar en 12% na twee jaar; WODC, 2024) en cliënten die recidiveren hebben andersom een groter risico op schulden. Niet altijd zijn financiën de enige of een directe risicofactor, maar vaak spelen ze een rol gerelateerd aan andere risicofactoren.

Schulden vormen daarmee niet alleen een risicofactor voor delictgedrag. Problemen op verschillende leefgebieden interfereren met elkaar en vergroten het risico op zowel schulden als delictgedrag, waardoor een vicieuze cirkel kan ontstaan (Van Beek, 2022).

Zowel cliënten als professionals ervaren belemmeringen in schuldenaanpak

In de aanpak van deze schulden ervaren zowel cliënten als professionals veel belemmeringen. Daarnaast is de toegang tot schuldhulpverlening voor mensen die in aanraking komen met justitie veelal beperkt. Zo worden zij soms geweigerd vanwege verslaving of psychi(atri)sche problematiek, of belemmert terugval in problemen adequate hulpverlening. Ook sluit de bejegening van instanties niet altijd aan op het niveau van de doelgroep, mede omdat veel cliënten te maken hebben met een licht verstandelijke beperking en/of laaggeletterdheid. Door deze belemmeringen hebben zij regelmatig het gevoel dat hun schulden hen levenslang zullen achtervolgen. Daardoor voelen zij zich vaak machteloos en missen zij perspectief. Voor professionals is het niet altijd eenvoudig schulden bespreekbaar te maken en adequaat aan te pakken of cliënten door te verwijzen. Niet zelden missen zij kennis en vaardigheden en methodische handvatten voor begeleiding bij schulden. Ook ontbreken onder cliënten soms randvoorwaarden die nodig zijn om schulden aan te pakken, zoals een postadres of een geldig DigiD of identiteitsbewijs. Tot slot is de samenwerking tussen de verschillende betrokken partijen rond schulden onder mensen die in aanraking komen met justitie, zoals financieel hulpverleners, forensisch sociaal professionals en gemeenten, niet altijd optimaal (Van Beek, 2022).

Schuldenaanpak binnen detentie is beperkt

Hoewel financiële problemen geregeld toenemen tijdens detentie, is er tijdens detentie vaak relatief weinig aandacht voor de financiële situatie van gedetineerde personen. Dit is opmerkelijk want het werken aan het aanpakken van schulden en inkomen wordt door het gevangeniswezen als twee van de basisvoorwaarden voor re-integratie beschouwd. Zo worden in de praktijk financiën niet standaard in beeld gebracht bij instroom in een gevangenis. Daarnaast worden binnen gevangenis vaak wel trainingen aangeboden op het gebied van solliciteren en het opstellen van een CV, maar niet actief op financieel gebied. Ook wordt in relatief beperkte mate praktische ondersteuning geboden bij bijvoorbeeld het ordenen van administratie, creëren van overzicht over financiën en leren budgetteren. Binnen detentie hebben gedetineerde personen in de praktijk

dan ook vaak weinig mogelijkheden om te werken aan schulden, terwijl problematiek veelal toeneemt en er doorgaans geen inkomsten zijn. Ook richting uitstroom uit detentie is er vaak weinig aandacht voor het voorbereiden en aanvragen van praktische zaken voor wanneer een gedetineerde vrijkomt, zoals het aanvragen toeslagen, fondsen en uitkeringen en het afsluiten van een zorgverzekering. Bovendien is het niet vanzelfsprekend dat al aanwezige financiële begeleiding kan worden gecontinueerd wanneer iemand in aanraking komt met justitie of juist wanneer de justitiële titel afloopt.

Schuldenaanpak na detentie is eveneens complex

Gedetineerde personen worden vaak beperkt voorbereid op wat hen te wachten staat nadat zij vrijkomen en regelmatig ontbreekt een warme overdracht van binnen naar buiten detentie. Gemeentelijke nazorg is daarbij nu veelal sterk gestoeld op grote zelfredzaamheid van mensen. Veel cliënten hebben echter al veel te maken gehad met organisaties en zijn daarin teleurgesteld en daardoor dusdanig wantrouwend jegens (overheids)instanties dat zij niet zelf actief om hulp vragen of missen de vermogens daartoe. Juist direct na detentie is het risico op het snel oplopen van schulden, en daarmee op terugval in crimineel gedrag, echter groot. Zeker wanneer post weer binnenkomt maar er nog geen inkomen is. Gedetineerde personen worden echter lang niet altijd actief benaderd wanneer zij vrijkomen. Dit zorgt ervoor dat professionals die cliënten na detentie begeleiden niet altijd adequaat interventies gericht op financiële problemen kunnen inzetten. Bovendien zorgt het feit dat gedetineerde personen bij uitstroom uit detentie niet altijd terugkeren naar de gemeente waarvoor zij voor detentie verbleven regelmatig voor belemmeringen voor effectieve hulpverlening. Daarbij is niet altijd helder wie in de begeleiding van forensische cliënten met schulden regie heeft (Van Beek, 2022). Is dat bijvoorbeeld de gevangenis, de reclassering of de gemeente? En wie is verantwoordelijk voor de toeleiding naar de afdeling schuldhulpverlening van de gemeente?

Totstandkoming en opzet werkwijzer

Professionals missen dus regelmatig handvatten om mensen die in aanraking komen met justitie adequaat te begeleiden bij schulden. Samen met schuldhulpverleners, bewindvoerders, casemanagers in gevangenis, reclasseringswerkers, nazorgmedewerkers bij de gemeente en leidinggevenden en beleidsmedewerkers uit de verschillende organisaties ontwikkelden we daarom de werkwijzer ex-gedetineerden (<https://www.nvvk.nl/werkwijzers/ex-gedetineerden>¹). In twee bijeenkomsten spraken we met elkaar door over belemmeringen die nu

worden ervaren in de aanpak van schulden onder deze doelgroep en wat er nodig is om deze aanpak te verbeteren. Dit heeft geresulteerd in een praktische werkwijzer die professionals handvatten biedt om (ex-)gedetineerde personen beter te begeleiden bij schuldenproblematiek. Niet alleen voor schuldhulpverleners maar ook voor andere sociaal professionals biedt de werkwijzer handvatten. Voor verschillende fases van financiële hulpverlening – van het bereiken van de doelgroep via intake, begeleiden en stabiliseren tot het daadwerkelijke schuldregelen – wordt achtergrondinformatie gegeven en wordt beschreven wat professionals kunnen doen. Deze informatie wordt aangevuld met materiaal ter verdieping en inspiratie, tips en handige hulpmiddelen.

Aandachtspunten in werkwijzer

In de werkwijzer komt onder meer aan de orde hoe belangrijk het is als de schuldhulpverleners of andere financieel dienstverleners, nazorgmedewerkers ex-gedeteneerden bij de gemeente, casemanagers binnen de PI en reclasseringswerkers nauw samenwerken. Zeker omdat ruim 60% van de gedetineerde personen korter dan drie maanden in detentie verblijft, is het essentieel vanaf het allereerste moment contact te houden en toe te werken naar wat er moet worden geregeld als iemand weer vrijkomt. Hierbij geeft de werkwijzer tips voor hoe dit contact kan worden opgestart en vormgegeven, en aan welke praktische zaken moet worden gedacht. Zo is het voor schuldhulpverleners belangrijk te weten hoe nazorg binnen de eigen gemeente is geregeld en zo mogelijk een periodiek overleg in te plannen. Hierbij wordt ook aandacht besteed aan informatiedeling richting elkaar en de persoon om wie het gaat, en om wat belangrijk is in de bejegening van de betrokkene. Daarbij is het onder meer belangrijk dat professionals zich voordat ze in gesprek gaan bewust zijn van hun eigen vooroordelen en referentiekader en in het gesprek realistische verwachtingen scheppen en duidelijkheid geven over het traject.

Vervolgstappen

Waar er een kleine tien jaar geleden nog nauwelijks aandacht was voor mensen die in aanraking komen met justitie als doelgroep die kwetsbaar is voor schuldenproblematiek, is het besef dat schulden en delictgedrag nauw met elkaar zijn verweven inmiddels gemeengoed. Tevens is er niet alleen steeds meer kennis over wat deze doelgroep nodig heeft als het gaat om begeleiding bij schulden, maar er worden ook steeds meer concrete stappen

gezet om hieraan daadwerkelijk vorm te geven. De werkwijzer is daarvan een prachtig voorbeeld. Samen met de NVVK, de ministeries van Justitie en Veiligheid en Sociale Zaken en Werkgelegenheid, het gevangeniswezen (Dienst Justitiële Inrichtingen, DJI) en de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) zijn we bovendien in gesprek over hoe de samenwerking rond schulden onder mensen die in aanraking komen met justitie effectief kan worden vormgegeven, wat hiervoor ook op landelijk, regionaal en lokaal niveau nodig is, en welke afspraken de verschillende partijen hierover met elkaar kunnen maken. Zo kan iedere professional vanuit zijn eigen expertise bijdragen aan een schuldenvrije herstart.

Lessen uit het proces

Kortom, niet alleen op inhoud heeft de werkwijzer veel te bieden. Ook het proces heeft waardevolle lessen opgeleverd. Samenvattend zien we drie belangrijke lessen:

- Onderzoek biedt niet alleen inzicht in de problematiek, maar kan ook bijdragen aan concrete en toepasbare handvatten voor de praktijk.
- Samenwerken aan verbetering draagt bij aan inzicht in en kennis van elkaars perspectief en alleen al dat proces heeft grote meerwaarde.
- Een integrale aanpak rond schulden (specifiek onder mensen die in aanraking komen met justitie):
 - is écht mogelijk
 - vraagt helderheid over ieders rol
 - vereist uiteindelijk ook aanpassingen op landelijk niveau, maar professionals kunnen samen al veel stappen zetten.

Met veel dank aan Gaby van Loon en Marlijn van den Biggelaar die zich vanuit de NVVK hebben ingezet voor de realisatie van deze werkwijzer en de professionals die hebben bijgedragen aan de totstandkoming ervan.

Literatuur

Berghuis, M., Boschmann, S., & Weijters, G. (2024). Monitor nazorg ex-gedeteneerde personen – 7e meting: Problemen op de basisvoorwaarden en de relatie met detentieduur en recidive. WODC.

Van Beek, G. (2022). *Mea culpa: The complexity of financial problems among probation clients*. Hogeschool Utrecht/Tilburg University.

Noten

1. De NVVK ontwikkelde ook een werkwijzer rond ondernemers. Werkwijzers rond jongeren, interculturele hulpvragers en dak- en thuisloze mensen zijn nog in de maak.